

Pregledni znanstveni članek (1.02)
BV 74 (2014) 1, 61–75
UDK: 930:929Pius XII
Besedilo prejeto: 02/2014; sprejeto: 03/2014

Bogdan Kolar

Nekateri vidiki zgodovinoписja zadnjega desetletja o papežu Piju XII.

Povzetek: O nobenem papežu v 20. stoletju ni bilo napisanih toliko del in razprav kakor o papežu Piju XII. Pogledi nanj so bili in ostajajo različni, včasih prav nasprotni. Evropska in svetovna družba in katoliška Cerkev kot del tega so v prvi polovici stoletja doživljale dramatične spremembe, v katere je bil tesno vpet Eugenio Pacelli, najprej kot visoki uradnik Svetega sedeža in nato kot papež. Ob njegovi smrti so bile sodbe o njem, o njegovem delu in o njegovem odnosu do mednarodnih napetosti pozitivne. Radikalne spremembe so se zgodile po letu 1963, tako da je zadnjih petdeset let minilo v znamenju problematiziranja njegovega lika; za politiko in za zgodovinoписje je postal sporna osebnost. Nov val kritik je nastopil po letu 1999, tudi v povezavi s postopkom, da bi bil razglašen za blaženega. Razprava vsebuje pregled knjig in razprav, ki so bile o papežu Piju XII. objavljene v zadnjem desetletju, ko so postali še bolj dostopni izvorni zgodovinski dokumenti in je temu sledilo načrtno raziskovalno delo, s poudarkom na objavah v slovenskem prostoru.

Ključne besede: papež Pij XII (1876–1958), druga svetovna vojna, komunizem, holokavst, katoliška Cerkev, Sveti sedež, Slovenija

Abstract: **Some aspects of the historiography on Pope Pius XII in the last decade**

Pope Pius XII has been the most studied Pope of the 20th century. Attitudes toward him have been varied and often contradictory. European and world society, including the Catholic Church, have undergone big changes in the first half of the 20th century that intensively engaged Eugenio Pacelli, first as a high official of the Holy See and then as Pope. He, his activity and his attitude toward international tensions were judged positively at the moment of his death in 1958. A radical change of mind occurred after 1963, and his figure has been problematic for the last fifty years; he has become a controversial personality for politics as well as for historiography. A new wave of criticism appeared after 1999, also in connection with the process for his beatification. The paper offers a survey of books and scientific discussions on Pope Pius XII published in the last decade when original documents have become more accessible, which has resulted in more investigative work. More attention is given to publications relevant to the Slovenian context.

Keywords: Pope Pius XII (1876–1958), World War II, communism, Holocaust, Catholic Church, the Holy See, Slovenia

Zanimanje zgodovinarjev za zgodovinsko obdobje, v katerem je deloval Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli (1876–1958, papež od leta 1939 dalje), za odločitve vodstva Cerkev in za papeževe osebne izbire ni nikoli prenehalo. Razprave o njem so izhajale že za njegovega življenja, se številčno okrepile po njegovi smrti leta 1958 in po letu 1963 dobile povsem nove poudarke. Takrat se je zgodil popoln preobrat v vrednotenju njegovega življenja in delovanja. Zanimanje za nekatere vidike evropske zgodovine in za mesto katoliške Cerkev v njej se je okrepilo zlasti okrog leta 2000, ko je papež Janez Pavel II. spodbudil načrtno preučitev kritičnih trenutkov v zgodovini Cerkev, ki so pritegovali več pozornosti raziskovalcev, novinarjev in vseh, za katere je zanimiva zgodovina. Dokument *Spomin in sprava: Cerkev in napake preteklosti*,¹ ki je nastal kot sad načrtnega preučevanja teme »Cerkev in napake preteklosti«, je bil objavljen na začetku leta 2000. Vsaj v slovenskem prostoru ugotovitve Mednarodne teološke komisije in uradna stališča vodstva Cerkev, predstavljena v omenjenem dokumentu, niso prinesli sprememb. O posameznih dogodkih iz zgodovine Cerkev in o posameznikih se ponavljajo stališča, ki so veljala v drugi polovici 20. stoletja, še zlasti med hladno vojno. V drugih okoliščinah je mogoče zaznati spremembe v pogledih in sodbah, več odprtosti za iskanje zgodovinsko utemeljenih stališč in voljo po spreminjanju vnaprejšnjih sodb. To velja tudi za obravnavanje papeža Pija XII.

1. Življenjski okvir

Zivljenjska zgodba Eugenia Pacellija² se ujema s prelomnimi procesi v evropski zgodovini in z nastajanjem nove družbe, ki sta jo prinesli industrijska in nato še tehnološka revolucija. Bil je deležen sadov *risorgimenta*, napetosti med novonastalo italijansko monarhijo in vodstvom Cerkev («rimsko vprašanje»), poskusov razrešitve tega vprašanja in končno sklenitve sporazuma med papežem Pijem XI. in italijanskim diktatorjem Benitom Mussolinijem leta 1929. Član ugledne rimske pravniške družine Pacelli, ki je bila tesno povezana s Svetim sedežem in z osrednjim vodstvom Cerkev tako v času Cerkevne države kakor njenega propada, je imel možnost, da si je pridobil solidno izobrazbo v zasebnih in javnih šolah (do leta 1894). Mogel se je srečati z ravnanjem Rimljanov v odnosu do judovskih someščanov (Coppa 2013, 30–31). Po študiju filozofije in teologije kot zunanji študent na univerzi Gregoriana in na Lateranski univerzi (tedaj imenovani Sant'Appollinare) je bil dne 3. aprila 1899 posvečen v duhovnika in je nato nadaljeval študij kanonskega prava. Leta 1902 je doktoriral *in utroque iure*. V letu 1901 je začel delati v Državnem tajništvu, bil učitelj cerkevne diplomacije na Papeški diplomatski aka-

¹ Izvirno italijansko besedilo, ki ga je Mednarodna teološka komisija pripravila na pobudo svojega predsednika kardinala Josepha Ratzingerja in je nastajalo v letih 1998–1999, *Memoria e riconciliazione: La Chiesa e le colpe del passato* (Vatikan, 2000), je bilo v slovenskem prevodu objavljeno v več oblikah. Tukaj se sklicujemo na izdajo v mednarodni reviji *Communio* 10, št. 1 (2000): 3–61.

² Podatke o njegovi življenjski poti in o službah, ki jih je prevzemal, vsebujejo vsa spodaj naštetja dela. Med njimi so razlike le v poudarkih, ki jih dajejo avtorji posameznim službam ali obdobjem Pacellijevega življenja, to pa je v skladu s poudarki, ki jih nato razvijajo v svojih besedilih.

demiji (1909–1914) in leta 1911 imenovan za podtajnika Kongregacije za izredne zadeve pri državnem tajništvu; tri leta zatem je postal tajnik te kongregacije. Že v tem obdobju je bil njegov predpostavljeni, mentor in svojevrstni lik, po katerem se je ravnal sam, kardinal Pietro Gasparri (1852–1934), državni tajnik dveh papežev, izreden poznavalec cerkvenega prava in avtor enovitega *Zakonika cerkvenega prava*. E. Pacelli mu je sledil v službi državnega tajnika. Tik pred izbruhom prve svetovne vojne je E. Pacelli sodeloval v pripravi konkordata s Kraljevino Srbijo; konkordat je bil podpisan dne 24. junija 1914, samo štiri dni pred sarajevskim atentatom (Coppa 2013, 51–52). E. Pacelli je imel aktivno vlogo med prvo svetovno vojno: uresničeval je pobude papeža Benedikta XV. za prekinitev sovražnosti in za lajšanje posledic vojne. Dne 13. maja 1917 je bil posvečen v škofa in imenovan za nuncija v Münchnu, tri leta zatem v Berlinu, kjer je bil starešina diplomatskega zbora. Ko je nastopil papež Pij XI. (1922–1939), je Pacelli postal njegov sodelavec; leta 1929 je bil imenovan za kardinala in naslednje leto za državnega tajnika. Sadova Pacellijevega delovanja v Berlinu sta bila konkordata z Bavarsko leta 1924 in s Prusijo leta 1929. Dobro je poznal nemške razmere, jezik in kulturo. Tudi po vrnitvi v Rim je osebno spremljal zadeve, ki so zadevale Nemčijo. V letu 1932 je bil podpisan konkordat z zvezno državo Baden in naslednje leto poenoteni in za mnoge sporni konkordat s celotnim rajhom. Vatikanski diplomati so v pripravi mednarodnih sporazumov ravnali v skladu z načelom, ki ga je izoblikovala zgodovina diplomacije: *Pacta sunt servanda*. Kot državni tajnik in kot papeški legat je Pacelli opravil več daljših potovanj v tujino (leta 1934 v Buenos Aires, leta 1935 v Lurd, leta 1936 v Združene države, leta 1937 v Lisieux, leta 1938 v Budimpešto), na katerih je spoznaval položaj Cerkve v posameznih državah. Imel je odločilen delež pri oblikovanju treh temeljnih dokumentov papeža Pija XI., s katerimi je ta papež opredelil odnos Cerkve do fašizma (*Non abbiamo bisogno*, leta 1931), do nacizma (*Mit brennender Sorge*, leta 1937) in do komunizma (*Divini Redemptoris*, leta 1937).

Kljub lojalnemu sodelovanju s papežem Pijem XI. so se pokazale razlike v pristopih k posameznim vprašanjem; kardinalu Pacelliju je bila bližja metoda, ki sta jo uporabljala kardinal Gasparri in papež Benedikt XV.: nepristranskost do vseh in molk, če se ne strinjaš s stališči sogovornikov, ter prepričanje, da je vse probleme mogoče rešiti s sporazumi in z dogovori (Coppa 2013, 46). Preučevalci Pacellijevega življenja v zadnjih letih poudarjajo, da so bili zanj odločilni vzgoja v domači družini, njegov molčeči in zadržani značaj, nato postopno vključevanje v rimske cerkvene strukture, dobro obvladovanje tujih jezikov, vplivni in ugledni predstojniki ter dolgoletna diplomatska služba; kot diplomat je deloval od leta 1901 do leta 1939 – dvakrat tolikšen čas, kakor je papeževal. Bistvena za oblikovanje njegovih stališč so bila leta, ko je bil njegov učitelj vatikanski državni tajnik kardinal Pietro Gasparri, od katerega se je mladi diplomat naučil previdnosti in mirnosti, ko se je srečeval s problemi. Med prvo svetovno vojno je odkrival načine ravnanja papeža Benedikta XV., ki je zastopal načela nepristranosti (angl. impartiality): to je pomenilo, da papež ni obsodil nobene strani v vojni, da je želel ostati zunaj spopada, kajti katoličani so bili na obeh straneh, in da je želel ponuditi svojo posre-

dniško vlogo pri iskanju rešitev za konec vojne; tako si je pridobil sovražnost obeh strani. Ker je Pij XII. podobno ravnal med drugo svetovno vojno, ga je doletela enaka usoda: Nemci so ga sovražili, ker so v njegovih nagovorih videli sovražnost do nacizma, zahodni zavezniki pa, ker niso mogli razumeti, zakaj papež ni odločno obsodil nacističnih zločinov in očitno stopil na stran zaveznikov.

Pričevanja in ohranjeni viri kažejo, da je papež Pij XI. svojega državnega tajnika načrtno pripravljaj, da prevzame njegovo službo. Negotove mednarodne razmere so narekovale, da kardinali za novega papeža izvolijo izkušenega diplomata, in temu je najbolj ustrezal državni tajnik kardinal Pacelli; izvoljen je bil dne 2. marca 1939 in si je iz spoštovanja do svojega predhodnika nadel ime Pij XII. V središče njegovih prizadevanj je stopilo iskanje možnosti za pomiritev mednarodnih napečnosti in za preprečitev vojne, po njenem izbruhu pa za lajšanje posledic. Vse pobude iz Rima so bile zavrjene. Podobno kakor Benedikt XV. med prvo svetovno vojno je lahko svoje dejavnosti omejil na načelne nastope, v katerih je zagovarjal mir in spoštovanje pravic narodov in posameznikov in podpiral različne akcije v njihov prid. Ves čas je ohranjal tesne stike z nemškimi škofi in si pomagal, čeprav brez velikih uspehov, z berlinsko nunciaturo. Hkrati je nadaljeval redno učiteljsko službo, ki se kaže v številnih dokumentih in javnih nastopih. Vendar je velik del pozornosti avtorjev, ki so pisali o ravnanju katoliške skupnosti in posebej njenega vodstva v času totalitarnih režimov, veljal izključno papežu Piju XII. in njegovemu odnosu do nacizma, v tem okviru pa njegovi domnevni nedejavnosti ob ravnanju nacistov z judovskimi prebivalci.

2. Sodbe ob njegovi smrti

Zaradi široke klasične izobrazbe, dobrega poznavanja zgodovine, življenjskega realizma, doslednosti in zaradi delavnosti je bil Pij XII. zelo cenjen v cerkvenih krogih, v katerih je deloval od leta 1900 dalje, v političnem in v diplomatskem svetu. Po prepričanju R. Leiberja, dobrega poznavalca razmer v Vatikanu in papeževskega dolgoletnega sodelavca, je bil dobro pripravljen za vodenje Cerkve med drugo svetovno vojno in v letih, ki so sledila. To delo je opravil s tolikšno modrostjo, da je to prineslo papeštvu visok ugled (Leiber 2003, 400). Ravnal je drugače kakor njegov predhodnik in ni izrekel gromoglasne obsodbe nacizma, kakor bi Pij XI. zaradi vihrovega značaja po ocenah poznavalcev njegovega ravnanja skoraj zagotovo storil, če bi doživel izbruh vojne in grozot, ki jih je povzročila Hitlerjeva Nemčija. To sta dva povsem različna papeža. Čeprav se je Pij XII. zadnja leta ob nemoči, da bi kakorkoli posegal v dogajanje, ki se ga je oprijelo ime »hladna vojna«, zapiral v ozek krog sodelavcev, s katerimi je delil svoje poglede na dogajanje po svetu in v Cerkvi, so bile ocene o njegovem delu ob smrti skoraj enoglasno pozitivne. Različni kulturni, politični in verski krogi so priznavali njegov prispevek za manjšanje stisk ljudi.

Že v letu 1950 je skupina prebivalcev Izraela poslala svoji vladi pobudo, da bi v znamenje hvaležnosti papežu Piju XII. po hribih Galileje posadili 860 000 dreves

in se s tem spomnili tolikšnega števila judovskih življenj, ki jih je rešil papež. Judovski zgodovinar in religiolog Pinchas E. Lapide je po preučevanju virov ugotovil, da je bilo med letoma 1939 in 1945 ob posredovanju vatikanske diplomacije rešenih prek 860 000 judovskih življenj (Lapide 1967, 214). Da bi zavrnil podtikanja na račun Pija XII. in njegovega ravnanja v času nacizma, ki jih je izrazil Hochhuth, je Lapide pozneje napisal še knjigo *Trije papeži in Judje (Three Popes and the Jews)*, ki je izšla v letu 1967.

Skoraj v vseh izdajah je mogoče najti besede, ki jih je ob njegovi smrti dne 9. oktobra 1958 Svetemu sedežu kot sožalje poslala izraelska zunanja ministrica, po prepričanju socialistka, Golda Meir: »Skupaj z vsem človeštvom žalujemo ob smrti Njegove Svetosti papeža Pija XII. V svetu, ki so ga težile vojne in nesoglasja, je zastopal najvišje ideale miru in sočutja. Ko je v desetletju nacionalsocialističnega terorja naš narod zadelo grozljivo trpljenje, se je za žrtve dvignil papežev glas. Življenje našega naroda je obogatil glas, ki je preko hrupa vsakodnevnih sporov jasno izgovoril velike moralne resnice. Žalujemo za velikim služabnikom miru.« (Benedik 2001, 5) Njenim besedam pred knesetom, s katerimi se je spomnila pokojnega papeža in o njem izrekla pohvalne besede, ni oporekal noben poslanec, tudi ne pripadniki komunistične stranke ali skrajnih verskih skupin, ki so bili izvoljeni v parlament.

Berlinski župan, socialdemokrat Willy Brandt, je ukazal, da so bile v vsem mestu izobešene zastave na pol droga tako na dan papeževe smrti kakor na dan njegovega pogreba (Brandmüller 2012, 11). Israel Zoller, vrhovni rabin v Rimu v letih 1943–1944, je potrdil: papež Pij XII. je dal vsem škofom navodila, naj dovolijo judovskim beguncem, da se naselijo v samostanskih in drugih cerkvenih poslopih (Follain 2007). Velik simbolni pomen so imele besede »posebnega blagoslova«, ki ga je iz Jeruzalema poslal veliki rabin Isaac Halevi Herzog (1888–1959), oče prihodnjega izraelskega predsednika Chaima Herzoga, eden od ustanoviteljev izraelske države, »za velike napore pri reševanju judovskih človeških življenj v času nacistične okupacije Italije«. Mnogi preučevalci Pijevega časa so ugotovili, da ameriška in angleška vlada, ki sta vedeli za nemški genocid nad judovskim prebivalstvom in imeli na voljo vojaško silo in letalstvo – tega papež ni imel – nista ukrepali. Poročila o holokavstu sta ignorirali že pred vojno in med njo. Podporniki papeževega ravnanja zatrjujejo, da je Pij XII. storil za preganjano judovsko skupnost več kakor Roosevelt in Churchill skupaj (Coppa 2013, xvi). Vendar poudarjati to, kar je papež Pij XII. v izrednih in skrajno zapletenih razmerah storil, da je pomagal judovskim žrtvam nacizma in da je bil proti nacizmu, je v slovenskem prostoru »nepotrebno, celo abotno« (Kerševan 2002, 369).

3. Spremembe po letu 1963

Dne 20. februarja 1963 je tedaj tridesetletni Rolf Hochhuth (rojen leta 1931 v Berlinu, kjer še vedno živi; v mladosti član *Hitlerjugenda*), zaposlen v protestantski založbi iz Gütersloha, Nemška demokratična republika, na odru Svobo-

dnega ljudskega gledališča (*Freie Volksbühne*) v Berlinu prvič uprizoril gledališko delo *Namestnik – krščanska tragedija (Der Stellvertreter – Ein christliches Trauerspiel)*. V njem je predstavil svoj pogled in razumevanje zgodovinske osebnosti ter svoje razumevanje zgodovinskega dogajanja, v katero je bil vpet Pij XII.; zanj je Hochhuth še pozneje večkrat ponovil, da je bil »od vseh papežev najbolj podel«, »etično najgloblja polomija na sedežu sv. Petra« ali »satanski strahopetec« (Hummel 2012, 16). Ravnatelj gledališča Erwin Piscator je ob tem poudarjal, da je bilo za pripravo dela potrebno dolgotrajno zgodovinsko raziskovanje in da je to objektivno zgodovinski spis, ne zgodba. Glede na njegove lastne izjave sam Hochhuth ni bil nikoli v nobenem vatikanskem arhivu in ni govoril z nobenim dobrim poznavalcem papeža Pija XII., se je pa pogovarjal z iz Rima izključenim avstrijskim škofom Aloisom Hudalom (1885–1963), ki si je ustvaril ime s knjigo v prid nacionalsocializma, s *Temelji nacionalsocializma (Die Grundlagen des Nationalsozialismus)*, v kateri je pohvalil Hitlerja in njegovo politiko in posredno napadel odnos Svetega sedeža do nemškega diktatorja. Kot vatikanski uradnik je Hudal po drugi svetovni vojni postal poznan zaradi izdajanja potnih listin visokim nacističnim zločincem. Zato je bil na ukaz Pija XII. odposlan iz Rima in se je zatekel v Grottaferrato, kjer se je srečeval s Hochhuthom in mu, užaljen zaradi odstranitve od virov informacij, prikazoval osebo papeža Pacellija. Drugi vir informacij mu je bil nemški prelat Bruno Wüstenberg (1912–1984), po vojni vodja vatikanskega urada za nemške begunce in nato predstojnik urada za nemško govoreče dežele v Državnem tajništvu, znan po tem, da je bil pripravljen posredovati informacije, do katerih je imel dostop v službi (Hummel 2012, 18). Hochhutha ni zanimala izkušnja rimske judovske skupnosti, do katere bi lahko prišel brez težav. V enem svojih poznejših intervjujev je dejal: »Čudno je, da so ravno Judje v Rimu prepričani, da je papež veliko storil zanje.« (Hummel 2012, 19) Povsem zanesljivo je dejstvo, da »odrski papež« ni bil sad zgodovinskega študija in ni ustrejal dejstvu.

Mnogi so se zato spraševali, kako je mogoče, da je bilo dramsko delo, ki je pred uprizoritvijo daljši čas ležalo v uredniškem predalu, prvenec do tedaj nepoznane avtorja in uprizorjeno v nepoznanem gledališču, tako hitro prevedeno v tuje jezike (besedilo skupaj z dodatkom, ki ga je Hochhuth imenoval »zgodovinska dokumentacija«, je bilo namreč prevedeno v več kakor dvajset jezikov) in da je stopilo na repertoar gledališč v svobodnem svetu, in kako je moglo začetniško gledališko besedilo samo pet let po papeževi smrti tako prelomno vplivati na oblikovanje javnega mnenja o Piju XII. Ravnatelj gledališča, član komunistične partije Erwin Piscator, se je v svojih zapisih veselil odmeva gledališkega dela in širjenja idej, ki jih je delo vsebovalo. Šele študij dokumentov zadnjih let in odkritja, ki so prišla iz virov blizu tajnim službam v vzhodnem delu Evrope, so prinesli nove možnosti za razlago. Sovraštvo, ki ga je v svojem delu o Piju XII. izrazil Rolf Hochhuth, pa je očitno ostalo še naprej.

Med iskanji razlag, zakaj se je papeža Pija XII. oprijel takšen glas in zakaj se je mnenje o njem tako spremenilo, je prav gotovo treba iskati tudi v tem, da je bil nosilec najvišje službe v ustanovi, na katero so kot na takšno gledali (in v njenem okviru še posebej na papeštvo). To je določalo tudi ocene papeža in njegovih od-

ločitev. Gledanje na Cerkev je narekovalo merila, s katerimi so presojali papeža. Hochhuthovo delo je povzročilo nenavadno veliko zanimanje za zgodovino Cerkve in papeštva in je v tem smislu delovalo stimulatивно. Tako je papež Pij XII. postal najbolj raziskani papež v sodobni cerkveni zgodovini, Hochhuth pa se je ob živahnih polemikah z zgodovinarji in raziskovalci vse pogosteje moral izogibati z izgovorom: »Nisem zgodovinar.« (Hummel 2012, 19)

Med zanimivimi informacijami, ki so prišle v javnost v zadnjih letih in pripomorejo k boljšemu razumevanju Hochhuthovega dela in ozadja njegovega spisa, je dejstvo, da je Hochhuth tesno povezan z angleškim zgodovinarjem Davidom Irvingom. Irving je bil leta 1993 na Deželnem sodišču v Münchnu obsojen na denarno kazen zaradi razžalitve žrtev nacističnega terorja, saj je zanikal holokavst in v enem javnih nastopov dejal, da je »plinska celica v Auschwitzu, ki jo kažejo turistom, maketa, ki so jo po koncu vojne zgradili Poljaki«. Prepovedan mu je tudi vstop v Nemčijo; to je Hochhuth zavrnil kot »obrekovanje«. Podobne nazore je Irving zastopal v raznih javnih nastopih, v spisih in v intervjujih za skrajno desničarski tisk v Nemčiji (npr. tednik *Junge Freiheit*). Hochhuth je podprl in pohvalil njegova stališča in dejal, da je Irving »čudovit pionir sodobne zgodovine«, »očitek, da zanika holokavst, je preprosto idiotski«, da »je veliko bolj resen zgodovinar kot mnogi nemški zgodovinarji«. Vrhovno sodišče v Londonu je razsodilo, da je Irving »aktiven zanikovalec holokavsta, antisemit in rasist« (*Der Tagesspiegel*, 18. 2. 2005). Tudi zaradi omalovažujočih besed na račun spomenika žrtvam holokavsta, ki stoji v Berlinu, mnogi sklepajo, da Hochhuth sodi med zanikovalce holokavsta.

4. Novi pogledi po letu 1999

Nov val spisov o vlogi vodstva katoliške Cerkve in posebej papeža Pija XII. sta prinesla zadnje desetletje 20. stoletja in začetek novega stoletja. Leta 1999 je John Cornwell, »britanski zgodovinar in kritični katoliški publicist«, objavil knjigo z naslovom *Hitlerjev papež*, s podnaslovom *Manj znana zgodovina papeža Pija XII.* (*Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII.*), ki je v kratkem času postala mednarodna uspešnica. Cornwell je Pija XII. označil kot »najbolj nevarnega nosilca cerkvene službe v sodobni zgodovini«, brez katerega »Hitler ne bi bil sposoben izvajati holokavsta«. »Eugenio Pacelli ni bil pošast; bil je nekaj veliko bolj zapletenega in tragičnega. Njegova zgodba temelji na usodni kombinaciji zelo visokih duhovnih ciljev, ki so bili nezdržljivi z njegovimi prav tako izjemnimi težnjami po oblasti in moči. To ni podoba zla, temveč usodne moralne zmote – razdora med avtoriteto in krščansko ljubeznijo. Zaradi tega notranjega razdora se je zapletel v tiranijo in končno tudi v krvavo nasilje,« v uvodu doda Cornwell (Cornwell 2002, iv). Bralci Cornwellove knjige naj bi prišli do prepričanja, da je bil Pacelli že pred prevzemom papeške službe nadušen podpornik Hitlerja, blizu totalitarnim načinom vladanja in nagnjen k samodržstvu. V resnici je bil eden Hitlerjevih najbolj zgodnjih in najbolj vztrajnih kritikov.

Da Cornwell ni imel namena obravnavati le Pija XII. in njegovega odnosa do nacizma, je razvidno na več mestih. Vedno znova posega v Cerkev, ki jo je oblikoval drugi vatikanski koncil, in v ravnanje papežev po koncilu, predvsem Janeza Pavla II. Če je koncil – glede na Cornwellovo razumevanje – »zavrnil monolitni model cerkvenega ustroja in dal prednost soodvisni, decentralizirani, humani skupnosti«, potem se »v drugi polovici papeževanja Janeza Pavla II. spet vzpostavlja stara politika Pija XII., ki nasprotuje odločitvam drugega vatikanskega koncila in ustvarja znotraj katoliške cerkve napetosti, ki utegnejo v prihodnje prerasti v velik spopad« (7). Oživiljanje lika Pija XII., saj to naj bi bil navsezadnje namen postopka za njegovo beatifikacijo, naj bi pomenilo ohranjanje lika papeštva po zamisli tistih, »ki odločitve drugega vatikanskega koncila berejo in spreminjajo v smeri ideologije takšne papeške oblasti, kakršna se je v večstoletni zgodovini že izkazala za pogubno« (7). Pri Cornwellu je bilo pri obravnavanju Pija XII. pomembno obračunavanje s papežem Janezom Pavlom II. in s papeštvom nasploh.

5. Odgovori na Cornwellovo knjigo

Odgovorov na Cornwellove trditve, obtožbe, večinoma neutemeljena sumničenja in na napačno interpretacijo dokumentov, ki jih je v senzacionalističnem tonu poslal na trg, je bilo obilo. Mnoga dela so bila namenjena neposredno zavračanju Cornwellovih sklepov in trditev, druga analizam njegovega pisanja in uporabe dokumentov, zopet druga osvetljevanju lika papeža Pija XII. in razlagam njegovega ravnanja v nekem določenem zgodovinskem trenutku. Poleg temeljne ugotovitve, da so bili vsi dokumenti iztrgani iz konteksta, so se vrstile kritike na račun njihovega napačnega razumevanja in napačnega interpretiranja. Zlasti v angleško govorečem svetu, tudi med kristjani različnih denominacij in med člani judovske skupnosti, je bila objavljena vrsta del in uveljavljenih je bilo nekaj drugih pobud, s katerimi so želeli papeža Pija XII. umestiti v njegov čas in ga rešiti obtožbe, da je bil Hitlerjev papež.

Med prvimi se je v letu 2002 oglasil José M. Sánchez, profesor zgodovine na Saint Louis University, MO, Združene države, avtor pomembnega dela o španski državljanski vojni (*The Spanish Civil War as a Religious Tragedy*). Objavil je knjigo z naslovom *Pij XII. in holokavst: K razumevanju kontroverze (Pius XII and the Holocaust: Understanding the Controversy)*. Zanj je bil papež Pij XII. »splošno tako s strani katoličanov kot nekatoličanov duhovni voditelj ne le katoličanov, temveč zahodne civilizacije« (Sanchez 2002, 1). Potem ko je v knjigi obravnaval dileme, ki jih je s svojim dramskim delom postavil Hochhuth, je Sanchez namenil poglavje virtualni zgodovini, to je vprašanjem, kaj bi navsezadnje Pij XII. lahko sploh storil in kakšne bi lahko bile možnosti nadaljnega razvoja v nacistični Nemčiji in v deželah, ki so jih nacisti zasedli, oziroma kakšne učinke bi takšen Pijev ostrti protest sploh imel. Bi lahko odpovedal konkordat, izobčil Hitlerja, izrekel interdikt nad Nemčijo, obsodil ubijanje ljudi kot nemoralno? Govoriti je mogoče o vrsti drugih hipotetičnih posegov; pri vseh ostaja odgovor o morebitnih učinkih povsem ne-

poznani. Kaj bi bilo, ko bi nastopil proti Cerkvi in proti katoličanom, ki so podpirali oblast? Hochhuth je bil mnenja, da bi se Nemci odrekli državi in poslušali glas voditelja Cerkve (132). Pij XI. je v encikliki *Mit brennender Sorge* marca 1937 obsodil nacistične nastope proti Cerkvi v Nemčiji, zavrnil je filozofske temelje nacizma in zlasti še njegov rasizem. Vendar je imela enciklika majhen vpliv na nemške katoličane in zaradi nje niso nič manj podpirali režima (133).

V letu 2005 je rabin David G. Dalin, drugače tudi učitelj zgodovine in političnih ved na Ave Maria University, Naples, FL, objavil knjigo *Mit o Hitlerjevem papežu*, s podnaslovom *Kako je papež Pij XII. reševal Jude pred nacisti (The Myth of Hitler's Pope. How Pope Pius XII Rescued Jews from the Nazis)*. Rabin Dalin je vzel kot svojo nalogo, da je zbral vrsto podrobnosti, s katerimi je želel osvetliti odnos, ki ga je Pij XII. imel do članov judovske skupnosti, in da mu vrne dobro ime; to razume kot *mitzvah* – judovsko dobro delo. Dalin je prepričan, da med Pijem XII. in Hitlerjem ni bilo nobenega zavezništva, da Pij XII. ni bil noben antisemit in še manj simpatizer nacizma. Ne le da ga ni mogoče imenovati Hitlerjev papež ali da je bil sovražen do judovskega ljudstva, morali bi mu celo dati naslov »pravičnega človeka«, poudarja Dalin. Po njegovem prepričanju sta papež Pij XII. in katoliška Cerkev storila več kakor katerakoli druga verska skupnost za reševanje judovskih življenj v času, ko so bili Judje najbolj ogroženi. V istem času, ko je Pij XII. vzpostavljala poti za njihovo reševanje in jih reševal, ugotavlja Dalin, pa je bil véliki mufti v Jeruzalemu, Hajj Amin al-Husseini, res Hitlerjev najtesnejši sodelavec in svetovalec pri uresničevanju načrtov za dokončno rešitev judovskega vprašanja. »Veliki mufti je bil nacistični sodelavec *par excellence*. 'Hitlerjev mufti' je resnica. 'Hitlerjev papež' je mit.« (Dalin 2005, 131) Spoznanja, ki jih je navedel Dalin, so povsem nova, vendar pa o njih v sodobnem svetu ni primerno govoriti.

Hkrati rabin Dalin opozori še na dodatno razsežnost kritik, ki so na račun papeža Pija XII. in njegovega ravnanja v času nacizma ponovno oživele konec 20. in na začetku novega stoletja – govorimo o splošni kritiki katoliške Cerkve in vloge papeštva v njej, ki jo širijo nezadovoljni člani Cerkve: želeli bi jo spremeniti po svojih merilih in zavračajo učenje papežev. Glasni kritiki Pija XII. so bili tudi kritiki Janeza Pavla II. Med njimi so v angleško govorečem svetu izstopali nekdanja semeniščnika Garry Wills in John Cornwell ter nekdanji duhovnik James Carroll (2–3). Kritiko Pija XII. so uporabili kot kritiko Cerkve kot takšne in njenega načina nastopanja v sodobnem svetu.

Vrsto del za osvetlitev zgodovinske vloge Pija XII. je prispevala ameriška zgodovinarica italijanskega rodu, Margherita Marchione, ki se zelo zavzema za njegovo beatifikacijo. Po njenem mnenju so ga naredili za grešnega kozla za zločine in za nedejavnost drugih (Coppa 2013, xvii). Bil je oster Hitlerjev nasprotnik, za katerega je Hitler resno načrtoval ugrabitev. Svojevrstno in večplastno dejavnost za zgodovinsko osvetlitev lika papeža Pija XII. je spodbudila ameriška *Pave the Way Foundation*, ki jo vodita Američana judovskega rodu, Gary Krupp in njegova žena. Zbrala sta veliko število izvirnih dokumentov in jih dala na internet – to je presestnetljivo, velika večina jih govori v prid papeževemu ravnanju in kaže njegovo pozitivno podobo.

6. V zadnjih letih

Historiografija zadnjega desetletja na temo papeža Pija XII. je obsežna. Mnogi avtorji, med njimi tudi iz judovskega kulturnega okolja in predvsem iz angleško govorečega sveta, so o Piju XII. napisali dela, ki v veliki meri temeljijo na novih virih in pričevanjih. Znamenja kažejo, da se podoba papeža Pija XII. v zgodovinskih delih spreminja v skladu z oddaljevanjem od konca hladne vojne in kot posledica tega v skladu z večjo povezanostjo celotne evropske skupnosti. Nova spoznanja so zabeležili tudi oblikovalci judovskega muzeja holokavsta Yad Vashem, ki so vsaj deloma spremenili besedilo o Piju XII.

V nemškem kulturnem prostoru je imela velik odmev razstava *Opus Iustitiae Pax: Eugenio Pacelli – Pius XII. (1876–1958)*, pripravljena ob 50-letnici smrti papeža Pija XII., najprej konec leta 2008 v Rimu, naslednje leto še v Berlinu in v Münchnu; zlasti v bavarski prestolnici je pritegnila veliko pozornosti, saj je bil to za Eugenia Pacellija drugi dom (tu je živel kot nuncij od leta 1917 do leta 1925). Ob razstavi se je zvrstila vrsta dogodkov, posvetov in predavanj. Kot trajen sad je nastal zbornik razprav pod naslovom *Eugenio Pacelli – Pius XII (1876–1958): In the view of the scholarship* (Pfister 2012). V njem je vrsta avtorjev na novo pregledala pomen Eugenia Pacellija za delovanje Cerkve na Nemškem v obdobju med obema svetovnjima vojnama, med vojno in po njej. Iskali so tudi odgovor na vprašanje, zakaj je le pet let po papeževi smrti med Nemci nastopila tolikšna sprememba v vrednotenju njegovega delovanja in odnosa do nemškega naroda.

Posebno med ameriški zgodovinarji je bilo prvo desetletje v novem tisočletju rodovitno pri objavljanju del na temo papeža Pija XII. in njegovih vojn. Kot nekakšen povzetek objav je mogoče označiti monografiji, ki ju je v letu 2011 (Coppa 2011) in v letu 2013 (Coppa 2013) objavil Frank J. Coppa, učitelj zgodovine in vodja doktorskega programa s področja sodobne zgodovine na St. John's University, New York. Coppa se je načrtno posvetil iskanju in študiju dokumentov o že doslej najbolj obravnavanem (in najmanj razumljenem) papežu in dodal niz novih ugotovitev, ki bodo v prihodnje oblikovale gledanje nanj. V omenjenih knjigah je obravnaval domala vse teme, ki so se doslej kazale kot sporne in bile izpostavljene nasprotujočim si ocenam. Coppa je skupaj z vrsto uglednih raziskovalcev prišel do prepričanja, da Pij XII. ni bil Hitlerjev papež, ki bi podpiral naciste, niti ni bil oseba, ki bi bila storila več kakor kdorkoli drug, da bi se judovsko prebivalstvo rešilo pred holokavstom. Kakor poudari Coppa, je pri Piju treba govoriti še o marsičem drugem kakor le o holokavstu, zato je svojo pozornost posvetil predvsem iskanju motivov za takšno papeževo ravnanje oziroma iskanju razlogov, zakaj se Pij XII. ni oglasil z gromovitim govorom, s katerim bi obsodil nacizem, kakor bi po Coppovem prepričanju storil njegov predhodnik Pij XI., če bi še živel in bi videl nacistični uničevalni stroj v vsem njegovem razmahu. Coppa vidi utemeljitev za takšno ravnanje v Pacellijevi vzgoji in v dolgoletnemu delovanju v papeški diplomatski službi.

Kmalu po letu 2005 so v javnost začele prihajati nove informacije, ki so osvetljevale dogodke iz začetka šestdesetih let preteklega stoletja glede vrednotenja dela papeža Pija XII. Takrat je namreč po četrtoletja molka spregovoril Ion Mihail

Pacepa, desna roka romunskega komunističnega voditelja Nikolaja Ceausescuja in vodja romunske tajne službe do 1978, ko je pobegnil na Zahod. Paceba je bil takrat najvišji vojaški uslužbenec vzhodnega bloka, ki je pobegnil na Zahod. Ceausescu je na njegovo glavo razpisal nagrado dva milijona dolarjev in poslal razvpitega Carlosa Šakala, da bi opravil svoje delo (Rychlak 2013). V pogovorih za medije je Paceba predstavil svojo vpletenost v vohunsko akcijo, ki jo je pod imenom »Sedež 12« (angl. *Seat 12*) organiziral Kremelj leta 1960 z namenom, da bi Pija XII. predstavil kot »hladnokrvnega simpatizerja nacizma«. Takrat je Paceba, ki živi pod drugim imenom v Združenih državah, povedal, da je bila sad akcije KGB tudi igra *Namestnik*, ki je Pija XII. predstavila kot podpornika Hitlerja in njegove akcije judovskega uničenja; igra je menda imela namen, uničiti ugled katoliške Cerkve in zahodnih krščanskih vrednot. To je sprožilo burne razprave o Pijevem odnosu do Hitlerja. Polemika je oživela, ko je francoski režiser grškega rodu Costa (Constantinos) Gavras leta 2002 priredil sporno dramsko delo za film z naslovom *Amen*; reklamni plakat za film je vseboval svastiko, preoblikovano v križ (Follain 2007).

Eno od načel delovanja tajnih služb med hladno vojno je bilo, da se mrtvi ne morejo braniti. »Ker je Pij XII. deloval kot apostolski nuncij v Münchnu in Berlinu, ko so nacisti začeli prihajati na oblast, ga je KGB želela predstaviti kot protisemita, ki je spodbujal Hitlerjev holokavst,« je Paceba povedal v enem od intervjujev. Da bi pridobili izvirne vatikanske dokumente, je KGB zaposlila romunsko tajno službo, ki je imela nalogo, to izvesti. Akcijo so predstavili kot željo Romunije, da bi s Svetim sedežem obnovila prekinjene odnose. Paceba je povedal, da mu je dostop do arhivov omogočil mons. Agostino Casaroli,³ ki je imel kot predstavnik Svetega sedeža nalogo, da je vzpostavljaj stike z deželami sovjetskega bloka. Paceba je prepričal Casarolija, ko ga je srečal v nekem hotelu v Ženevi, da želi najti dokumente, ki bi dokazovali zgodovinske korenine povezanosti Romunije s papeštvom in bi s tem lahko javno opravičili spremembe svojega odnosa do Svetega sedeža. Dve leti so trije romunski vohuni, ki so nastopali kot duhovniki, iz vatikanskega tajnega arhiva in iz Apostolske knjižnice odnašali dokumente in jih fotografirali. Posebni kurirji so dokumente takoj prenašali na KGB. Čeprav noben dokument ni prinesel nič obremenilnega za Pija XII., je KGB zahtevala vedno nove dokumente, je povedal Paceba. Ob svojem obisku v Bukarešti leta 1963 je general Ivan Agayants, vodja oddelka KGB za protiformiranje, Pacebu povedal, da je akcija »Sedež 12« obrodila močno gledališko delo, ki je napadlo papeža Pija XII. in se je imenovalo *Namestnik*. General Agayants si je lastil zasluge, da je pripravil zasnovo igre, ki jo je nato napisal nepoznani Hochhuth. Za igro so strokovnjaki KGB sestavili dodatek, v katerem so priredili vrsto zgodovinskih dokumentov, ki jih je Paceba pridobil iz Vatikana (Follain 2007).

Ronald J. Rychlak, profesor na pravni fakulteti University of Mississippi, MS, ki je objavil več del s temo zgodovine krščanskih skupnosti v komunističnih deželah,

³ Mons. Agostino Casaroli (1914–1998) je bil v diplomatski službi Svetega sedeža od leta 1937 dalje. Od leta 1950 do leta 1961 je bil v Državnem tajništvu, kjer je spremljal dogajanje predvsem v Južni Ameriki. Marca 1961 ga je Janez XXIII. imenoval za podtajnika v Kongregaciji za izredne zadeve Cerkve. Tedaj je postal glavni tvorec nove poti, ki jo je Sveti sedež navezoval z deželami Vzhodnega bloka, tako imenovane *Ostpolitik*. Leta 1979 je bil imenovan za kardinala in je prevzel službo državnega tajnika; službo je opravljal do leta 1990. (Casaroli 2000)

je več let preučeval ozadje Pacebovih trditev, z njim navezal stik in prišel do presenetljivih ugotovitev. V poznih petdesetih in zgodnjih šestdesetih letih preteklega stoletja je Sovjetska zveza namenjala veliko pozornosti intelektualnim napadom na katoliško Cerkev. Med najbolj pogostnimi sredstvi sta bila literatura in gledališče. Nemški in ameriški režiserji drame *Namestnik*, ameriški založnik in francoski prevajalec so bili vsi komunisti. Nemški režiser je izvedel vrsto del po naročilu partije in nemško gledališče, v katerem so najprej uprizorili *Namestnika*, je bilo namenjeno zgolj komunistični propagandi. Mnogi prvi ocenjevalci dela so imeli komunistične povezave. Vsaj eden od njih je prejemal plačo od KGB, drugi je bil nekdanji vohun te službe (Rychlak 2013).

Leta 2000 je Rychlak objavil prvo izdajo knjige o papežu Piju XII. z naslovom *Hitler, vojna in papež (Hitler, the War, and the Pope)*. Po desetih letih je izšla druga izdaja, v katero je vključil nova dognanja in posebno poglavje o informacijah, ki jih je objavil Paceba. Skupaj z njim sta nato pripravila knjigo, ki sta ji dala naslov *Dezinformacije: nekdanji vodja vohunov razkriva prikrito strategijo za spodkopavanje svobode, napade na vero in pospeševanje terorizma (Disinformation: Former Spy Chief Reveals Secret Strategies for Undermining Freedom, Attacking Religion, and Promoting Terrorism)*. Knjiga je izšla leta 2013. Vanjo sta vključila, poleg vrste drugih poglavij, ki govorijo o odnosih med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami, o odnosu Sovjetske zveze do zahodnih vrednot in o načrtih za njihovo uničenje, celotno zgodbo o uničevanju dobrega imena papeža Pija XII. in Svetega sedeža; vse to je potrdilo prepričanje, da je bila za tem iz Moskve dobro usklajena akcija, s katero so želeli uničiti ugled papeža osebno in vodstva katoliške Cerkve (Rychlak 2013).

7. V slovenskem prostoru

Kot prvi izvorni življenjepis o papežu Piju XII. v slovenskem jeziku lahko gledamo kratko brošuro, ki jo je slabo leto po papeževi izvolitvi objavil Anton Zelko in ji dal preprost naslov *Papež Pij XII.* (Zelko 1940). V besedilu ne gre iskati sodb in ovrednotenj papeževega dela, saj je bilo v skladu z zbirko *Knjižice* namenjeno najširšim krogom bralcev. Kot odmev dogajanja, ki ga je v vrste preučevalcev katoliške skupnosti prinesla drama *Namestnik*, je leta 1966 v slovenskem prevodu izšla zbirka dokumentov o papežu Piju XII., ki jo je pripravil judovski zgodovinar Saul Friedländer, z naslovom *Pij XII. in tretji rajh*. Objavil in z osebnimi komentarji je pospremil dokumente iz nemških, iz angleških in iz ameriških arhivov, ki so bili takrat že dostopni (Friedländer 1966). Opaziti je bilo izrazito negativen odnos do Pijevega ravnanja in ponavljanje očitkov na račun papeževe nezavzetosti ob stiski judovske skupnosti. Knjigo je v slovenski prostor pospremil Marko Kerševan in jo predstavil v reviji *Teorija in praksa* pod naslovom Čas, ko je Cerkev zatajila. Po oceni je šlo za zamujeni čas, ko vodstvo Cerkve ni izkoristilo zgodovinske možnosti, da se Cerkev predstavi predvsem kot socialna ustanova in zruši Hitlerjev rajh (Kerševan 1966). To je bilo ocenjevanje dela papeža Pija XII. kot politične

osebnosti in njegovega odnosa do vojskujočih se držav v drugi svetovni vojni ter totalitarnih režimov. Vse kaže na redukcijski in selektivni pristop pri obravnavanju papeževih odločitev, saj je bila povsem zanemarjena verska razsežnost, ki pa je bila za papeža primarna. Brez njenega upoštevanja ni mogoče razumeti zgodovinske podobe, ki bi bila izraz resničnosti. Govorimo tudi o nepoznavanju temeljnih drž, značilnih za Pija XII., in njegovega gledanja na položaj katoliške skupnosti v Nemčiji. Čeprav bi bilo načeloma ustrezno razlikovati med posameznim katoličanom kot članom Cerkve in celotno ustanovo, je to vendarle pripisovanje kolektivne odgovornosti vsej skupnosti (»Cerkev iz političnih razlogov ni javno in izrecno izrekla moralne obsodbe«, »Odpovedala je v tistem, kar proglašča za svojo specifičnost«, »Cerkev se je izogibala zaostritvi odnosov z nacisti«). (Ob)sodba in krivda Pija XII. »je bila prav ta, da je preveč videl le interese cerkve – interese cerkve pa preveč pojmoval le kot interese njene zunanje organizacije in moči« (Kerševan 1966, 1491).

Leta 2001 je v slovenskem prevodu izšla knjiga francoskega jezuita Pierra Bleta, *Pij XII. in druga svetovna vojna. Po dokumentih vatikanskih arhivov* (Blet 2001). P. Blet je bil član skupine zgodovinarjev (ob njem so njej bili še R. A. Graham, A. Martini in B. Schneider), ki so po naročilu papeža Pavla VI. med letoma 1965 in 1981 izdali zbirko izvornih vatikanskih dokumentov, *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale (Akti in dokumenti Svetega sedeža o drugi svetovni vojni)*. Novoizvoljeni papež Pavel VI. je odprl vatikanske arhivske fonde v nasprotju z ustaljeno prakso in omogočil načrtno delo za objavo; izdanih je bilo enajst zajetnih zvezkov. P. Blet je s svojo jedrnato knjigo povzel temeljne ugotovitve, ki jih je najti v omenjeni zbirki. Slovenskemu prevodu je uvodno študijo z naslovom Pij XII.: papež v času treh totalitarizmov dodal Metod Benedik (Benedik 2001), v knjigi pa je objavljen še odgovor nemškega jezuita Petra Gumpela, poročevalca Kongregacije za zadeve svetnikov in sodnika v postopku beatifikacije Pija XII. Iz podnaslovov Gumpelove razprave je mogoče razbrati temeljne poudarke in razloge, zakaj se je odločil za pripravo besedila, ki je izšlo konec leta 1999 v ameriški reviji *Crisis*: Cornwellow nizki udarec Piju XII., Konkordati, Pij XII. – Hitlerjev papež?, Pij in Judje, Svetnik ali Hitlerjev papež? Gumpel je svoj odgovor končal z besedami: »Cornwellova knjiga je izprijen poskus moralnega linča in pravega značajskega uboja. Resnični Pij XII. nikakor ni bil 'Hitlerjev papež'. Cornwellow portret Pija XII. je gnusna karikatura plemenitega in svetega moža.« (Blet 2001, 348–349)

K slovenskemu prevodu Cornwellove knjige *Hitlerjev papež. Manj znana zgodovina papeža Pija XII.* je bila dodana spremna študija M. Kerševana pod naslovom Pij XII.: politika in/ali etika (Kerševan 2002). Potem ko jasno poudari protihitlerjevske, protinacistične, a tudi protikomunistične usmerjenosti papeža Pija XII., podčrta avtor dileme, s katerimi se je Pij XII. moral soočiti iz dneva v dan, od nastopa do nastopa, različnost stališč do totalitarnih režimov znotraj katoliške skupnosti (posebej je predstavljen položaj na Slovaškem, kjer je bil voditelj države katoliški duhovnik Tiso), različnost interpretacij ravnanja papeža in Cerkve v rajhu in v drugih okoljih. Kljub vsemu je ob obravnavanju položaja judovskega prebivalstva in odnosa nemškega režima do njih ponovljeno vprašanje, »ali je Sveti sedež storil

dovolj in zakaj ni izrekel javne in izrecne obsodbe tega zločina, ki bi ob poimenovanju žrtev in storilcev vsebovala tudi jasen poziv katoličanom, naj pri zločinu ne sodelujejo in se mu uprejo» (Kerševan 2002, 372). Smemo domnevati, da je Pij XII. dobro poznal razmere v nemški katoliški skupnosti in dileme, pred katere bi postavil to skupnost, če bi jo pozval, da odreče pokorščino državnim oblastem, zato je ravnal, kakor je ravnal. Hkrati velja pristati na dejstvo, da se bo različnost interpretacij ravnanja katoliške skupnosti in posameznika v njej, tudi če so to nosilci visokih služb, kakor je bil na primer Pij XII., nadaljevala v prihodnje.

8. Sklep

O papežu Piju XII. je bilo napisanega že veliko. Brez dvoma se bodo razprave o njegovem življenju in delovanju nadaljevale tudi v prihodnje. Vodstvo Vatikanskega tajnega arhiva in papež Benedikt XVI. sta napovedala, da bodo v letu 2014 dostopni vsi dokumenti iz obdobja Pijevega papeževanja.⁴ V Münchnu so že na voljo spisi o delovanju kardinala Mihaela von Faulhaberja (1869, voditelj škofije Freising-München 1917–1952), do leta 2014 bodo dostopni še spisi iz časa delovanja kardinala Josepha Wendla (1901, voditelj škofije Freising-München 1952–1960); oba sta bila sodelavca Pija XII. Čeprav ni pričakovati prelomnih odkritij, bodo vsaj prenehali očitki, da Sveti sedež skriva arhivsko gradivo, ki bi lahko spremenilo podobo Cerkve in papeža Pija XII. Leto 2013 je prineslo nove razsežnosti in zgodovinske vire, ki bodo sooblikovali zgodovinsko podobo papeža Pija XII. in zgodovino nastanka zgodbe o »Hitlerjevem papežu«. Bo pa lahko odločilnega pomena, če se bodo preučevalci njegovega dela držali intelektualne discipline in bodo *grandeur et misère* papežev ustrezno merili z merili njihovega lastnega poslanstva in njihovega lastnega razumevanja službe naslednikov apostola Petra (Brandmüller 2012, 12). Da bo za oblikovanje bolj zgodovinsko utemeljene sodbe o papežu Piju XII. potrebnih še veliko raziskav in objav, kaže prav zadnje desetletje: kljub objavam vrste virov (npr. enajst zvezkov vatikanskih dokumentov, ki govorijo o delovanju Svetega sedeža med drugo svetovno vojno, ali sto dvainpetdeset objavljenih zvezkov nemške Komisije za sodobno zgodovino) so se pogledi nanj le malo spremenili. Nekateri krogi zavračajo, da bi njihove vnaprej izdelane klišejske sodbe o zgodovini in osebnostih spremenila nova zgodovinska dejstva. Drugi še vedno raje iščejo odgovor na vprašanje, kaj se je v resnici dogajalo, v literarnih delih ali gledališču. Ob tem je na mestu spomniti na aksiom iz sholastične filozofije (Brandmüller 2012, 13): *Quidquid percipitur, ad modum percipientis percipitur* (Karkoli se dojema, se dojema na način tistega, ki dojema). Če pa

⁴ V letu 2009 je bil arhiv odprt do 10. februarja 1939, to je to dneva smrti Pija XI. Takrat je bilo napovedano, da naj bi vse dokumente iz časa delovanja Pija XII. odprli za uporabo v petih ali šestih letih. Prim. najavo prefekta Vatikanskega tajnega arhiva, škofa Sergia Pagana, objavljeno v *Katholische Nachrichten-Agentur* (KNA), Vatikan/Ausland/EU, 3. julij 2009, 2 (Hummel 2012, 15). Pospešeno delo za urejanje gradiva iz obdobja Pija XII. gre pripisati velikemu zanimanju za uporabo tega gradiva, to pa bo hkrati pomenilo, da se vodstvo arhivskih ustanov Svetega sedeža ne bo držalo sedemdesetletnega roka za nedostopnost gradiva po smrti njegovega ustvarjalca.

gledamo na razprave o Piju XII. in o njegovem času, o ravnanju vodstva Cerkve in posameznikov v njej kot na kritiko ustanove papeštva in Cerkve kot takšne, potem smemo domnevati, da gradiva za uspešnice še ne bo zmanjkalo.

Reference

- Benedik, Metod.** 2001. Pij XII.: papež v času treh totalitarizmov. V: Blet 2001, 5–16.
- Blet, Pierre.** 2001. *Pij XII. in druga svetovna vojna: Po dokumentih vatikanskih arhivov.* Ljubljana: Družina. Izvirnik: *Pie XII et la Seconde Guerre mondiale d'après les archives du Vatican.* Pariz: Librairie Académique Perrin, 1997.
- Brandmüller, Walter.** 2012. Remarks on the Opening of the Exhibition »Opus Iustitiae Pax: Eugenio Pacelli – Pius XII (1876–1958)« in Munich. V: Pfister 2012, 11–14.
- Casaroli, Agostino.** 2000. *Il martirio della pazienza: La Santa sede e i paesi comunisti (1963–89).* Torino: Einaudi.
- Coppa, Frank J.** 2011. *The Policies and Politics of Pope Pius XII: Between Diplomacy and Morality.* New York: Peter Lang.
- — —. 2013. *The Life and Pontificate of Pope Pius XII: Between History and Controversy.* Washington: The Catholic University of America Press.
- Cornwell, John.** 2002. *Hitlerjev papež: Manj znana zgodovina Pija XII.* Ljubljana: Orbis. Izvirnik: *Hitler's Pope: The Secret History of Pius XII.* New York: Penguin, 1999.
- Dalin, David G.** 2005. *The Myth of Hitler's Pope: How Pope Pius XII Rescued Jews from the Nazis.* Washington: Regnery Publishing.
- Follain, John.** 2007. KGB and the plot to taint 'Nazi Pope'. *The Sunday Times* (London), 18. februar. <http://www.fpp.co.uk/docs> (pridobljeno 5. 2. 2014).
- Friedländer, Saul.** 1966. *Pij XII. in Tretji rajh: dokumenti.* Ljubljana: DZS. Izvirnik: *Pie XII et le IIIe Reich: documents.* Pariz: Seuil, 1964.
- Hummel, Karl-Joseph.** 2012. Eugenio Pacelli – Pope Pius XII: From Pre-Judgment to Historical Justice: Notes on a Changing Historical Image. V: Pfister 2012, 15–37.
- Kerševan, Marko.** 1966. Čas, ko je Cerkev zatajila: Ob knjigi Saula Friedländerja *Pij XII. in tretji rajh.* *Teorija in praksa* 3, št. 10:1485–1491.
- — —. 2002. Pij XII.: politika in/ali etika. V: John Cornwell 2002, 367–377.
- Lapide, Pinchas E.** 1967. *Three Popes and the Jews.* New York: Hawthorn Books.
- Leiber, Robert.** 2003. Pope Pius XII. V: *New Catholic Encyclopedia.* Zv. 11, 396–400. Washington: Thomson&Gale.
- Marchione, Margherita.** 2002. *Consensus & Controversy: Defending Pope Pius XII.* New York–Mahwah: Paulist Press.
- Pfister, Peter, ur.** 2012. *Eugenio Pacelli – Pius XII (1876–1958): In the View of the Scholarship.* Regensburg: Schnell&Steiner.
- Rychlak, Ronald J.** 2013. The Soviet Smear that Lingers Today. Zenit. <http://www.zenit.org/articles/the-soviet-smear-that-lingers-today> (pridobljeno 5. 12. 2013).
- Sánchez, José M.** 2002. *Pij XII and the Holocaust: Understanding the Controversy.* Washington: The Catholic University of America Press.
- Der Tagesspiegel.** 2005: Rolf Hochhuth lobt Holocaust-Leugner. 18. februar. <http://www.presseportal.de/story> (pridobljeno 5. 2. 2014).
- Zelko, Anton.** 1940. *Papež Pij XII.* Ljubljana–Rakovnik: Salezijanski inšpektorat.
- Zuccotti, Susan.** 2002. *Under His Very Windows: The Vatican and the Holocaust in Italy.* New Haven: Yale University Press.